

SVEN FAGERBERG:

Örnögat

I dag är välfärdsstatens avvisidor välkända men färdriktningen var tydlig — för den som kunde se — redan i början av 40-talet. Som ung student skrev då Sven Fagerberg denna tidigare ej publicerade politiska novell.

SvT återger här avsnittet med novellen ur Fagerbergs självbiografiska bok som utkommer i höst.

S om fjortonåring deltog jag i mitt första politiska möte. Två socialdemokrater var inbjudna som talare. Jag lyssnade förvånad och förstod snart att dessa människor saknade sanningsbehov. De var typiska egoister, typiska sekterister, intresserade endast av framgång för sig själva och sitt parti. För en ung människa, lidelsefullt intresserad av matematik och teknik, föreföll de som varelser från en annan och efterbliven värld.

Några år senare hörde jag Ernst Wigforss tala, upprepade gånger. Wigforss, högskattepolitikens fader, betraktas ju som en av de stora ljusgestalterna. Jag tyckte instinktivt illa om honom. I mina ögon var han, under sin väna yta, förljungen, illvillig och maktgalen.

Jag har berättat om mitt första litterära försök, novellen *Ingmari*, en av Vishetens sju åldrar. Mitt andra försök är antagligen novellen *Örnögat*, som jag hittade när jag bläddrade igenom gamla papper för att om möjligt göra minnet av min ungdom mer levande.

Jag hade totalt glömt bort *Örnögat* och dess innehåll. Det är en ganska underlig känsla att läsa en text som man vet att man själv har skrivit men inte har den blekaste aning om. Till en början förvånades jag av namnet på huvudpersonen, Erwin. Varför ett främmande namn som Erwin i en berättelse om svenska inackorderingsrum? Först efteråt, i ett försök att förstå den bakomliggande tanken, gick det upp för mig att jag velat ge ett porträtt av ERNst Wigforss.

Utkastet måste vara skrivet i början av fyrtiotalet. Som det framgick av en dagboksanteckning var jag under mina studier i Stockholm inackorderad, i likhet

Sven Fagerberg är författare.

med de flesta på den tiden. Ofta var det äldre damer, kanske änkor, kvarboende i en stor våning, som försörjde sig genom att hyra ut möblerade rum. Mat ingick nästan aldrig, i så fall talade man om helinackordering.

Så här lyder *Örnögat*, min första uppgörelse med den socialdemokrati som förvandlat mitt älskade Sverige till en vindsvåning med kaninburar:

Jag satt på en stol i uthyrningsbyrån och väntade. Jag hade suttit där en god stund och kön hade vuxit bakom mig och minskat framför mig och nu var det snart min tur. Det fanns inte mycket att intressera sig för, jag satt och hängde och tittade ibland mot ingången, där den ena olycksbrodern efter den andra trädde in.

Det var ont om möblerade rum, och priserna hade gått i höjden. Inackorderingstanterna började bli besvärliga och frågade om man hade fast anställning. Och ni har väl inte sällskap? Moralerna steg i takt med priserna.

Grå och modlösa, med grumliga ögonvitor, satt mina medtävlare bredvid mig. De var inte till någon större glädje, och det var i brist på annat som min blick sökte sig mot ingången, där kanske någonting kunde röra sig. Av det skälet var det min blick som först mötte hans. Han hade stuckit in huvudet genom dörren och mönstrade nu försiktigt dem som satt i kön. Det var en gammal mans huvud med vackert vitt hår och ett snällt uttryck i ansiktet. Här har vi en pensionär, som inte vågar sig fram, gissade jag. Det fanns ett ivrigt och forskande uttryck i hans blick, när den löpte över dem som satt i kön. Han

letar väl efter en bekant, tänkte jag och såg på hans tunna streck till mun.

Den gamle mannen flyttade sin blick bort till en disk, där den kvinnliga chefen för uthyrningsbyrån satt. När hon började bläddra i sina papper steg han in i rummet, gick fram till mig och lämnade ett kort. Hyr direkt av innehavaren, stod det. Vackert vindsrum att dela för trettio kronor i månaden.

Jag tittade förvånat på honom. Han log rart och nickade så vänligt med sitt vita huvud att jag reste mig upp och följde honom. För säkerhets skull tog han mig i armen. Sålunda sammanfogade gick vi nedför trapporna och började promenera mot Östermalm. Under tiden berättade han om rummet och beskrev dess fördelar på ett så medryckande sätt att jag blev fast övertygad om att detta rum var det bästa jag kunde få. Det avgörande skälet till att jag följt med var annars det låga priset, min finansiella ställning var inte den bästa. Men nu, under inflytande av hans väl-talighet, förändrades mitt motiv. Jag började tro att rummet verkligen var bra. Visserligen var priset misstänkt lågt, men en sådan uppriktighet och värme som strömmade från honom när han prisade sitt rum måste betyda att jag gjort ett fynd.

Kalla mig Erwin, sade min vägledare, det är ett hederligt namn även om det är utländskt.

Inte brydde jag mig om att han hade ett utländskt namn, det berodde väl bara på att hans mamma råkat läsa en tysk roman när han skulle döpas. Själva var han så svensk man kunde önska sig, jag tänkte på en björk med vit stam när löven fallit av.

Han berättade att han kommit från Småland till Stockholm för tjugo år sedan och försökt sin lycka som försäkringsagent. Han fortsatte med den ena episoden efter den andra. Det var helt vanliga händelser, men hans med känsla laddade språk gav ett intryck av att de var märkliga, kanske till och med väsentliga. En sak förvånade mig litet grann, det var hans många frågor om skytte. Kunde jag skjuta? Jag kom direkt ur beredskapen och svarade ja. Tyckte jag det var roligt, och var jag skicklig?

Jag sade som det var. I det militära hade jag lärt mig att skjuta med det mesta, från armépistol och gevär till granatkastare och tunga haubitser. Speciellt intresserad eller skicklig hade jag aldrig varit, med handeldvapen hörde jag i regel till de sämsta. I själva verket saknade jag nog den passion för enformighet som behövs om man skall bli en bra skytt.

Jaja, svarade Erwin belåtet. Bror min som bodde i rummet före dig var bra på pistol, men han måste flytta. Han brukade träffa örnögat före mig.

Vi stannade framför ett hus som låg på Strandvägen borta vid Djurgårdsbron. Vi åkte upp i hissen så långt det gick och sedan var det bara en trappa kvar. Rummet var lika trevligt som Erwin hade sagt. Det var långt och smalt och möblerat med djupa fåtöljer och ett skrivbord vid fönstret så att man kunde sitta och se på vattnet i Nybroviken när man inte skrev utan tänkte. I vardera ändan av rummet fanns en alkov med draperi så att man kunde vara ostörd när man skulle sova.

Jag antog genast Erwins erbjudande

och betalade en månadshyra i förskott. Det ryckte till i Erwin när han fick se pengarna, han stoppade fort ner dom i plånboken och började bläddra i en tidning som låg på bordet.

Har du hört det sista? frågade han. Jag blev upprörd i morse när jag läste det. De bättrar sig aldrig, de måste utrotas. Nu ska du få höra: En säkerligen enastående händelse inträffade på söndagen i Lilla Brunneby på sydöstra Öland. En havsörn dök ner på en häst som var på hemväg till stallet och anföll den med stor häftighet. Hästen reste sig på bakbenen och försvarade sig så framgångsrikt att den anfallande fågeln sparkades till döds. Den mätte två meter mellan vingspetsarna.

Det är typiskt, förstår du, sade Erwin när han läst notisen till slut. De där rovdjuren vill alltid kalasa på nyttiga varelser. Det präktiga arbetsdjuret är på väg hem efter en dag på åkern, och då kommer örnen för att slita köttet ur kroppen. Jag har hatat dom sedan jag var liten. Jag har skjutit fyra stycken och krossat åtta ägg. Det bästa är att smyga sig på boet när honan ligger och ruvar. Man smyger sig försiktigt fram mot stammen. Örnarna ser en på långt håll och hanen sätter sig i säkerhet. Men honan ligger kvar om man är försiktig, hon vill inte överge äggen. När man är framme vid boträdet tar man en gren och bultar på stammen. Honan blir rädd och flyger upp, då har man chansen att skjuta. Blir det bom klättrar man upp och tar äggen. Femton meter klättrade jag en gång, femton meter på en glatt furustam. Det gick med ett tjärat rep. Två ägg hade dom, så den mödan kom till nytta. Jag kasta-

de dom från boet så det stänkte i backen. Det finns folk som samlar på ägg i små lådor, men jag krossar dom ögonblickligen.

Hanen är svårast att få tag på, han håller sig undan och kommer bara till boet när ingen är i närheten. Han är dum, må du tro, har man skjutit bort honom för honom fortsätter han att släpa mat till boet i alla fall. Han tror att ungarna ska kläckas och behöva mat.

Ska vi ta en match och fira din flytting? frågade Erwin. Det var hans hobby att skjuta luftpistol. Inte hade jag tid eller lust att skjuta luftpistol, men eftersom det var första gången och han såg så ivrig ut ville jag inte säga nej. Erwin tog fram en träskiva, ungefär en meter i fyrkant, och hängde upp den på ena kortväggen. Vi sköt från ett avstånd på sju steg, lagom för luftpistol.

Erwin öppnade en bok som handlade om örnar och klippte ut en profil av ett örn huvud och satte upp den på träskivan med fyra häftstift. Jag har gott om bilder, sade han, jag köpte hela restupplagan. Det gäller att träffa ögat, den som sätter pilen mitt i ögat har vunnit. Vi skjuter varannan gång, jag börjar.

Han stoppade in en blåtofsad pil, klippte med ögonlocken och lade an. Hans snälla gammalmansmin försvann i ett grin, hela ansiktet förvreds i fulhet och det öppna ögat stänkte av hat. Handen var inte stadig längre och trots sin anspänning träffade han fem centimeter under ögat.

De är grymma fåglar, sade han, de tänker bara på sig själva. Nu är det din tur.

Jag siktade slarvigt med avsikt, och det satt nog tjugo hål i papperet innan

Erwin lyckades träffa ögat, men då var det en fin träff mitt i pupillen. Spänningen hos Erwin hade stegrats efter varje skott, svetten hade börjat rinna i pannan, men nu var han lugn och trött. Han pustade nöjd och lade in pistolen i en papplåda.

En morgon senare fångades jag upp av portvaktens breda rygg när jag kom springande nedför trapporna. Han nickade åt mig och vi slog följe mot Nybroplan.

Hur trivs han bland kaninerna? frågade portvakten. Jaså, har han inte sett kaninerna än. Hela vinden är full av dom, det är en riktig farm. Nej, inte lönar det sig, omkostnaderna är för stora här, mitt inne i stan. Erwin fick ärva pengar efter en onkel i Tyskland, och då köpte han vinden och satte upp kaninfarm. Folk äger sina lägenheter i det här huset och han övertalade allihop att sälja sina vindskontor. Han har en sådan övertalningsförmåga att ingen står honom emot.

Allt gammalt skräp som låg på vinden köpte han upp, det lönar sig inte att samla på sånt där, sa han till dom. Det blir billigare om ni inte köper något nytt förrän det gamla är alldeles utslitet, och då behöver ni inga vindskontor.

Det är kanske inte så trevligt med kaninerna, men folket i huset bryr sig inte om vad som händer däruppe. Ingen har ju längre något ärende dit. Och det kan vara onödigt att sätta honom på Beckomberga, han är ofarlig och gör ingen skada. Jag driver med honom ibland och säger att om det inte fanns örnar och andra fiender till kaninerna skulle jorden bli alldeles full av kaniner och gräset skulle ta slut innan det hann

sätta frö och både växtlighet och kaniner skulle dö ut. Då ler han saktmodigt och säger att världen kommer närmare sin bestämmelse ju fler kaniner det finns, och eftersom varje kanin har sin bur är det ingen fara för gräset, och stammens storlek går lätt att kontrollera efter vårdarens önskan.

Jag visste inte om jag skulle tro på portvaktens historia. Den verkade orimlig, men alldeles otänkbar var den kanske inte. Jag frågade inte Erwin, jag ville inte att han skulle veta att man pratade bakom hans rygg. Förr eller senare skulle jag väl vara hemma när han matade kaninerna, mina tider var ore-gelbundna.

Vi förde ett lugnt liv uppe på vinden. Erwin satt ofta och skrev, han var tyst och stillsam och störde mig inte. Visserligen blev han litet orolig på kvällen varje tisdag och fredag, men då tog vi en match med luftpistolen. Jag lät honom träffa örnögat före mig, och sedan höll han sig lugn till nästa gång. Var fjärde vecka gjorde vi ett uppehåll i skjutandet, men de tre andra veckorna sköt vi regelbundet två kvällar.

Erwin skrev noveller som publicerades i veckotidningen *Husliga Härden*. Man måste skriva enkelt och spännande, sade han, enkelt så att alla förstår och spännande så att livet får innehåll. I all ringhet ger också jag ett bidrag till kulturen, den kultur som omfattar alla och därför är den enda betydelsefulla.

Erwin hade inga anspråk på originalitet, han hämtade sina uppslag ur *Grevinnan och Gatsoparen*, en tysk sedeskildring från artonhundratalets senare hälft. Erwins intresse för kvinnor och kärlek var rent litterärt. Nämnde

jag något om mina väninnor fick jag bara ett medlidsamt leende till svar. Sådant där duger att skriva om, sade han, men du skulle ana hur det känns att dansa örndansen när man skjutit en ruvande hona.

Fram på höstkanten, när vädret slog om, blev Erwin sjuk i halsfluss, och då fick jag se kaninerna. Den första dagen skötte han om dem själv, men den andra dagen steg hans feber, han kände sig svag och olustig. Då berättade han om kaninerna och bad mig att mata dem.

Det ville jag inte neka till. Jag fick nyckeln som hängde i ett snöre runt hans hals, öppnade den tunga dörren bakom ett tredje draperi och gick ut på vinden. Det var en stor vind, nära tio meter bred och trettio meter lång. Den var full av kaninburar i prydliga rader med halvmeterbreda gångar emellan. Han hade tagit näten från skiljeväggar-na i de gamla vindskontoren och använt dem till fönster i burarna. Trästommarna var gjorda av bitar från gamla möbler och tomlådor som hyres-gästerna hade samlat under sina liv.

Tunna strimlor av dagsljus silade in genom ett par öppningar i taket, men det var väl sörjt för belysningen: några dussin lysrör hade monterats in. Temperaturen var behaglig, det fanns gott om elektriska element, styrda av termostater.

Jag hittade säcken med foder och öste in en skopa i varje bur. Jag räknade inte burarna, men det var nog mer än tvåhundra. Alla kaninerna satt snällt och väntade på att maten skulle ramla ner. Deras ögon lyste svagt röda, som slocknande kol.

Det fanns lappar på varje bur som

angav hur länge kaninen hade bott på vinden. Jag märkte att de äldsta var nakna, pälsen hade ramlat av dem i den goda värmen, men de nya såg rätt pigga ut.

Jag läste manuskriptet en gång till för att se vilka paralleller till den socialistiska världen jag kunde finna. Att Erwin var försäkringsagent stämde ganska väl; socialdemokratin satsar ju på trygghet, inte på skapande. Visst skall man vara försäkrad, men hela livet är det inte.

Den tyska onkel Erwin ärvt var förstas Marx. Vindskontoren som sålts till Erwin syftade väl på den undergivna människans hjärna med dess samling av livsodugligt skräp. Den tyska sedeskildringen från artonhundratalets senare hälft, med dess gatsopare och grevinnan som markerer för klasskillnad, kunde inte vara något annat än *Das Kapital*. Och luftpistolen? Ett leksaksvapen, en papperstiger.

Det framgår tydligt att Erwins socia-

lism, med dess hat till örnar och dess vurm för kaniner, är en ersättning för ett uteblivet kärleksliv. Två kvällar i tre av månadens veckor måste han skjuta med sin pistol. Det är hans behov av våld, som kräver en utlösning.

Det har sagts att djuren ofta avreagerar sin aggressivitet i parningsakten, att kysen är en kvarleva av bettet. Kanske är sadismen en animal rest, ett minne av hanens styrkedemonstration i släktets tjänst.

Sexualitetens andra aspekt, instinkten att vårda, är ju också socialismens andra aspekt. Men vad händer när vården inte syftar till att avkomman skall kunna klara sig på egen hand?

I dag är välfärdsstatens avigsidor väl kända, men min lilla skiss, inte ens renskrivnen, visar att färdriktningen redan då, i fyrtitalets början, var fullt tydlig. De röda ögonen, "som slocknande kol", är en kontrastreferens till ett av de otaliga citaten i *Ulysses*, men annars tycks jag ha eftersträvat en mycket enkel stil.